

Kriminalita a nerovnost: Gerlinda Šmausová jako kritická kriminoložka

Kateřina Nedbálková

Katedra sociologie, Fakulta sociálních studií, Masarykova univerzita

S Gerlindou Šmausovou jsem se poprvé setkala na doktorandském semináři, kde vedla debatu o sociologických teoriích. Nešlo o žádné bezbřehé diskutování dojmů z četby, se kterým jsem se občas setkávala na jiných seminářích, její přesnost a systematickosti ve mně vzbuzovaly tak trochu strach. Když byl někdo zcela mimo mantinely odborné diskuse nebo vykládal daného autora, autorku či teorii špatně, profesorka Šmausová ho na to vždy upozornila a snažila se otázkami nasměrovat správným směrem.

V rámci doktorského studia nás sblížil společný zájem o téma, psala jsem práci o ženách ve vězení. Profesorka Šmausová mě vedla k většímu zaměření na teorii a také k genderovému rámování tématu kriminality a instituce vězení. Byť jsem z ní měla pořád trochu strach a ne všem jejím komentářům jsem rozuměla, intuitivně jsem tušila, že jsou podstatné a povedou mě dobrým směrem. Snažila jsem se oprášit němčinu a pomalu jsem četla německé texty, které mi doporučila. Psaní doktorské práce, ze které později vznikla také kniha (Nedbálková, 2006), patřilo k nejradostnějším obdobím, které jsem kdy při psaní zažila. Když jsme se později, už jako kolegyně, potkaly na setkání oborové rady, posteskla si profesorka Šmausová, že dnešním studentům už nerozumí, o její systematicky a teoreticky orientované rady prý nemají zájem. Pěstuje se jiná sociologie.

V konverzaci jsem tehdy zmínila, že se chystám učit nový kurz Úvod do kriminologie. Gerlinda mi to pochválila a dodala, že sama už nemá chuť vytvářet novou kriminologickou školu či pracoviště v Česku. Něco takového by prý sama dělat nemohla. Vzpomínaly jsme při té příležitosti na zakládání oboru genderových studií v Brně na začátku nultých let, kde profesorka Šmausová figurovala v roli autorky celé koncepce programu a na pracovišti tehdy stmeleném aktivitami, které započala kolegyně Iva Šmídová, našla myslím dobrý tým. Vidět Gerlindu v roli zakladatelky oboru, jenž si u nás hledal své pevné místo v univerzitním kurikulu, bylo také důležitým milníkem vzpomínek, které na ni mám.

Při výuce Úvodu do kriminologie mi velmi pomáhaly Gerlindiny shrnující texty o tom, jak se historicky proměňoval pohled na kriminalitu (Šmausová, 1994; Smaus 1993). V jednom z nich (Smaus, 1993) nabízí přehled dosavadních paradigmat tak, jak se etablovala od 18. století, s vyústěním ke kritické kriminologii, jež pro Gerlindu

představovala nejpřesnější způsob uchopení fenoménu kriminality. Způsob, jak je kapitola napsána, se mi zdá typický pro Gerlindin způsob uvažování o jakémkoli tématu: ukázat celkovou mapu přemýšlení na určitém poli a provést touto mapou čtenáře k cíli, který poznané utřídí, srovná a nabídne vhléd i nadhled.

Při výkladu kriminality za použití kritické kriminologie dbala profesorka Šmausová vždy na zdůraznění klíčového vztahu mezi kriminalitou a nerovností. Kriminalita není vlastností jedinců, je vždy strukturním fenoménem. Kriminalita není geneticky či jinak „přirozeně“ dána, není určena tvarem naší lebky, délkou prstů na noze ani velikostí uší. V kriminalitě se odráží moc, útlak a nerovný přístup ke statkům, které jsou ve společnosti považovány za cenné. Profesorka Šmausová si také všímala genderové nerovnosti ve vztahu ke kriminalitě a ukazovala tradiční kriminologii jako typicky androcentrickou vědu, tedy vědu pěstovanou vědci-muži, kteří se zaměřují na problémy mužů z mužské perspektivy, kterou však vydávají za univerzální zkoumání univerzální zkušenosti (viz sborník o díle profesorky Šmausové Oates-Indruchová, 2011; Šmausová, 1992).

Před pár lety jsem pak profesorku Šmausovou viděla přednášet na sociologické konferenci v Olomouci, její přednáška byla právě o již zmiňované kritické teorii. Přesně, jak bylo Gerlindiným zvykem, měla připraveno mnoho hustě popsaných power pointových slajdů, skrze které posluchačům zprostředkovala svůj komplexní pohled na kriminalitu. Když se čas překloupil do druhé poloviny, byla diskuse, dotazů bylo mnoho. Starší pán vedle mě – tuším, že z Institutu pro kriminologii a sociální prevenci – neustále kroutil nesouhlasně hlavou a vzdychal. Nebyl jediný. Profesorka Šmausová na dotazy přesvědčivě, důrazně a pohotově odpovídala, své argumenty často podpořila barvitým příkladem. Byla při tom okouzující a znovu mě pro téma kriminality, kterému se jinak už výzkumně nevěnuji, nadchla.

Profesorka Šmausová byla v českém akademickém prostředí výjimečnou osobností a myslím, že tak byla i vnímána. Její ojedinělost byla dána jednak tím, že byla ženou – profesorkou. Takových tehdy a ani dnes na univerzitách není mnoho. Její cit pro formu a specifické vidění hierarchie budil možná u některých kolegů rozpaky. Zdálo se mi, že si od ní drží odstup. Nemálo českých kolegyň a kolegů však s Gerlindou navázalo pevnou vazbu nejen profesní, ale i přátelskou, navštěvovali ji pravidelně v německém Saarbrückenu.

Poslední intenzivnější kontakt jsem s profesorkou Šmausovou měla v roce 2021, když jsem dopisovala knihu o dělnictví. Vzpomněla jsem si na to, že, když jsem si dříve vybrala jako téma vězení, řekla mi Gerlinda, že musím vědět to, že je to téma okrajové a jako takové přinese jen okrajovou pozornost. Byla jsem zvědavá, co Gerlinda řekne na třídu. Do posuzování se vrhla se stejnou, ne-li větší vervou. Napsala mi, že téma třídní nerovnosti považuje za nejdůležitější v sociologii. Poslala mi desítky komentářů. Její první pohled byl velmi kritický. Nezatěžovala se chválením, aby pak postupně a jemně naznačila, co lze na textu vylepšit. Řekla rovnou, co vidí, a také, co se jí nelíbí. Knihu (Nedbálková, 2021) jsem po jejím čtení dost důkladně revidovala, což jí významně prospělo. Profesorka Šmausová nás vedla k pečlivému

a systematickému nakládání s kategoriemi, přičemž pojmy jako gender, třída či rasa – tu mi vždy důsledně proškrtala na etnicitu (viz též Šmausová, 1999) – mezi nimi hrály ústřední roli.

V kanceláři mám na stole její fotografii se zkříženýma rukama za hlavou, s lehkým úsměvem. Často k ní od monitoru očima zabloudím a hledám povzbuzení, nápad nebo ujištění.

Literatura

- Nedbálková, K. (2006). *Spoutaná rozkoš: sociální (re)produkce genderu a sexuality v ženské věznicí*. Praha: Sociologické nakladatelství.
- Nedbálková, K. (2021). *Tichá dřina: dělnictví a třída v továrně Baťa*. Praha: Display – sdružení pro výzkum a kolektivní praxi.
- Oates-Indruchová, L. (Ed.). (2011). *Tvrdošíjnost myšlenky: Od feministické kriminologie k teorii genderu*. Praha: Sociologické nakladatelství.
- Šmausová, G. (1992). Trestní právo a kriminalita žen. *Právník*, 131(3–4), 264–280.
- Smaus, G. (1993). Dějiny kriminologie. In J. Kuchta (Ed.), *Kriminologie*. I. část (pp. 25–58). Brno: Masarykova univerzita.
- Šmausová, G. (1994). Symbolické funkce trestního práva. In V. Kratochvíl (Ed.), *Trestněprávní reforma v České republice v interdisciplinární perspektivě: sborník příspěvků z mezinárodního semináře konaného v rámci programu TEMPUS ve dnech 14.–21. 3. 1993 v Brně* (pp. 6–22). Brno: Masarykova univerzita.
- Šmausová, G. (1999). „Rasa“ jako rasistická konstrukce. *Sociologický časopis/Czech Sociological Review*, 35(4), 433–446.